

БҲАКТИ ШЕЪРИЯТИ ТАРЖИМАСИДАГИ МУАММОЛАР

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-171-178>

Филол.ф.д. Улфатхон МУҲИБОВА

TDSHU профессори,

Тошкент, Ўзбекистон

Тел.: +998 94 644 30 37;

Email: ulfatmuhib8@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада Ҳиндистонда ўрта асрларда браж тилида яратилган бҳакти шеърияти ва уни ўзбек тилига таржима қилиш жараёнида учрайдиган айрим муаммоларни шу давр шеърияти мисолида очиб беришга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: браж, нанддас, бҳакти, шеърият, кришна, чхитсвами.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка выявить некоторые проблемы перевода поэзии бхакти на узбекский язык с языка брадж на примере поэзии этого периода.

Ключевые слова: браж, нанддас, бхакти, шеърият, кришна, чхитсвами.

Annotation. This article attempts to identify some of the problems of translating bhakti poetry into Uzbek from the language of braj using the poetry of this period as an example.

Key words: braj, nanddas, bhakti, poetry, krishna, chitswami.

Бҳакти адабиёти ўрта аср ҳинд адабий мероси бўлиб, Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи ҳукмронлиги даврига тўғри келади. Бу даврда Ҳиндистон шимолий қисмларида бҳакти диний-ислохотчилик ҳаракати ва бу асосда бҳакти таълимоти шаклланган бўлиб, ушбу таълимотнинг тарғиботи адабиёт орқали амалга оширилган.

Ўша даврда ижод қилган барча шоирларнинг асосий ижод мавзуси бҳакти ғояларини тарғиб қилишдан иборат бўлган ва улар бугунги кунда бҳакт шоирлар номи билан тарихда қолган. Бҳакти таълимоти ғояларига асосланган ушбу шеъриятда, асосан, Рам ва Кришна маъбудларига бўлган меҳр ва садоқат куйланган. Бу эса ўз ўзидан шоирларнинг қадимий ҳинд эпослари Рамаяна ва Маҳабхаратага мурожаат этишларига сабаб бўлган. Шу боис бу давр адабий мероси рамбҳакти ва кришнабҳакти адабий мероси номи

билан юритилиб, ўзига хос образлар, мотивлар ва сюжетлар тизимиغا эга бўлган жуда катта адабий мерос ҳисобланади.

Бҳакти адабиёти ўша давр халқ тили бўлган браж тилида шакллана бошлаган ва шоирлар ижоди орқали сайқалланиб бориб, ўз даврининг бадиий жиҳатдан ривожланган тилига айланган. Бугунги кунда ҳинди тили шеваларидан бирига айланган браж тилида яратилган ушбу адабий меросни таржима қилишда, албатта, бир қатор муаммоларга дуч келинади. Биринчидан, браж тилида санскрит сўзлари кўп қўлланилган, иккинчидан халқ тили бўлгани боис халқ мақола ва маталларидан кенг фойдаланилган. Шу билан бир қаторда бҳакти шеърияти ўз мазмунига кўра қадимий ҳинд эпослари билан боғлиқ бўлгани боис уларда эпослар орқали ҳинд жамиятига кириб келган миллий қадриятлар, урф-одатлар ва миллий расм-русумлар, анъаналарни англатувчи сўз, атама ва ибораларга бой шеърият бўлиб, уларни таржима қилишда ўзига хос мушкилликларга дуч келинади.

Бҳакти адабий меросида кришнабҳакти шеърияти ривожига энг катта ҳисса қўшган бу “Ашtachхап” (Саккиз шоир иттифоқи) номли шоирлар иттифоқини тилга олиш мумкин. Ўз ижодини маъбуд Кришнани куйлашга бағишлаган ҳар қандай шоир Махабхарата эпосига мурожаат қилмасдан қолмайди. Қуйида кришнабҳакти шеъриятини яратган “Ашtachхап” шоирлари шеъриятини таржима қилиш жараёнида учраган айрим муаммолар ҳақида мулоҳазалар билдирилади. Жумладан, браж тилида *гўпи* сўзи - қиз бола деган маънони англатади, бироқ бу сўз бҳакти шеърияти орқали Яратганга меҳр қўйган ҳар қандай шахсни англатувчи сўзга, иборага айланган, демак, Кришнага меҳр қўйган эркак кишини ҳам гўпи деб аташ мумкин. Айни мана шу атама барча бҳакт шоирлар ижодида учрайди. Хусусан, гўпиларнинг Кришнага бўлган бутун меҳрини ўзида мужассам этган кўшиқлар жуда кўп яратилган. Шундай мисралардан бирини келтириб ўтамыз:

कमल मुख देखत कौन अघाई।
सुनहि सखि! मेरे लोचन अलि मुदित रहे अरूझाई।¹

мазмуни: *Нилуфар чехрани кўриб толиқар кимнинг кўзи,*

¹ हरगुलाल | कृष्णदास | – दिल्ली, 2001. -Б.10.

Тингла эй дугона! Кўзларим хиралашса ҳам кўргим келади Уни.

Ёки бўлмаса: री! इहि मोहन की मोहनता मोह्यौ मेरौ मानस हंसु।

कहा करौं सिर परी ठगौरी सुनत मोहन बंसु।²

Мазмуни: *Эй, бу ёқимтой истараси билан ром этди кўнгилларни,
Нима қилай, лол қолдим тинглаб унинг най навосин.*

Кришнадаснинг гўпилари най навосидан маст бўлиб, ўз қилар ишларини унутиб, Кришнани тезроқ кўриш, у билан дийдор кўришиш иштиёқига тушиб қолдилар, мазмунидаги шеърий мисра:

काम नगारी बांसुरी तैं दीन्हे अचल चलाइ।

काम हीन सब तैं किए इस दीन्हे काम जगाई।³

(Кришнадас над санграх. Канкрўли.над 237)

Мазмуни: *Бу най навоси гўпиларнинг эс-хушини олиб, уй юмушларидан ҳам чалгитди ва уларда эҳтирос туйғусини кучайтирди, деб ёзади шоир. Бу мисрада “каам” сўзи омоним сўз бўлиб, унинг биринчи маъноси “иш, юмуш” бўлса, иккинчи маъноси “эҳтирос”дир.*

Браж тили ва бугунги ҳинди тили ўртасидаги энг катта фарқлардан бири, бу узун унлиларнинг қисқа ёки қисқа унлиларнинг узун берилиши, ёки бир унли ўрнига бошқа унли товушнинг берилиш ҳолатларини кузатиш мумкин, жумладан, Кришнадас шеъриятида айрилиқ ва ҳижрон онлари ҳақидаги мисралар мисолида кузатиш мумкин,

“कृष्णदास” स्वामी जब मिलिहैं, तबहि तोहि

देहूं मोतिनि कौहार।⁴

Мазмуни: *Жаноб Кришна қачон келсалар,
Маржон тақардурмен бўйнингизга мен.*

Браж тилидаги ушбу мисраларда ажратиб кўрсатилган сўзларда унлилар қисқа берилган, яъни *mili, hi, motini* – ушбу сўзларда “и” унлиси қисқа берилган, бугунги ҳиндида улар узун “и” ҳолида қўлланилади.

² Ўша манба, -Б.44.

³ Ўша манба,- Б.47.

⁴ Ўша манба,- Б.44.

Аксинча, шеърда қўлланилган “кў” келишик кўшимчасида қисқа “о” ўрнида икки товушдан иборат “ao” дифтонги берилган.

Бошқа бир мисра: **अबहौँ कहा करों री माई।**

मदन गोपाल लाल बिन देखे, पल भरि रहयौँन जाई।⁵

Мазмуни: *Кўзимиз Кришнани кўришига муштоқ,
Уни кўрмагунча юмилмасдир кўз, куйламасдир тил.*

Ушбу мисраларда ҳам *abxao(n)*, *rehyao* сўзларида унлилар ўрнига икки товушлик дифтонглар берилган.

Браж ва ҳинди тили ўртасида феъл замонларини қўллашда ҳам бироз фарқ кўзга ташланади. Мазкур фарқни куйидаги шеър мисолида кузатамиз. Кришнанинг Говардхан тоғини жинжилоғида кўтарганида она Яшодадан кечган туйғуларни жуда таъсирчан ифодалаган,

कहौ धौँ मेरे बारे हो लाल गोवर्द्धन कैसें उठाय कर लीनों।

एक ही हाथ अकेले ही ठाड़े नेक बलदाऊ न दीनों।

चुंवत भुज चांपत उर लावत अंचरा प्रेम जल भीजो।

गोविंद प्रभु सपूत लरिकाई ते सब बृज जन सुख **दीनों**।⁶

Мазмуни: *Айтчи, эркатойим, Говардхан тоғин кўтардинг қандай,
Бир қўлда, ёлғиз ўзинг, аканг Балдау ёрдамисиз.*

Дея эркаларди ўпиб қўлларида, кўзларида ёш,

Лекин, Говинд, олам эгаси, бердинг қувонч Браж элига.

Масалан, ҳиндидаги “дена” (“бермоқ”) феъли браж тилида “дин” шаклда қўлланилади ва шеърдаги “бермади” феъли ҳиндида “дийаа” (қисқа *и* ва узун *а* товуши билан берилса), браж тилида бу “динон” узун *и* ва *о* товушлари билан берилган.

Говиндсвами ижодида ҳам Кришна ва гўпилар мавзуси жуда сермазмун ифодаланган. Унинг ёзишича, “Кришна, бир қарасанг, гўпилар билан жанжаллашади, бир уларнинг кийимини ўғирлайди, баъзан эса, уларнинг елкасига қўлини қўйиб рақс тушади. ....Бражда бирон-бир гўпи қолмаганки, Кришнани кўриб ўзини йўқотмаган бўлсин”.

सीत तन लागत है अति भारी।

⁵ Ўша манба,- Б.44.

⁶ हरगुलाल । गोवीनदस्वामी । – दिल्ली, 2003.,- Б.13.

दे हों बसन सांवरे प्रीतम देह कंपत है सारी।
नेक दया नहीं आवत नंद नंदन अति दुखित ब्रज नारी।
गोविंद प्रभु करो मनोरथ पूरन हम तो दास तिहारी⁷।

Мазмуни: *Совуқдан қотди танамиз бизнинг,
Кийимни қайтар бизга, жону жаҳонимиз.
Раҳминг келмас Нанда ўгли браж аёллари ҳолига,
Шафқат қил, ишон, биз буткул сенинг қулингмиз.*

Ушбу шеърда браж тилидаги *सीत तन लागत है* - sit tan laagat he (қотди танамиз) ҳиндида *tan ko thand lagta he* шаклида, браж тилидаги *तिहारी* – *tiharii* (сенинг) ҳинди тилида *tumharii* шаклида қўлланилади.

Говиндсвами Кришнанинг туғилиши ҳақида у шундай деб ёзади:

जे वसुदेव किए पूरन पत तेई फल फलित श्री वल्लभ देव।
जो गोपाल हुते गोकुल में तेई आनि बसे करि गेह।
जे वे गोप वधू हीं ब्रज में तेई अब वेदरिचा भई येह
छीतस्वामी गिरिधरन श्री विट्ठल तेई ऐई ऐई तेई कुछ न संदेह।⁸

Мазмуни: *Васудев бўлди ижобат барча ибодатларинг,
Тугилди Гокулда Валлабха (Кришна) бугун.
Канса қамогидан бўлиб у озод,
Чхитсвами, Гиридхар сен билан қўрқма ҳеч қачон.*

Сўз мазмуни ўзгармаган ҳолда имловий жиҳатдан бошқа шаклда, яъни унли ва ундош харфлар ўрин алмашган ҳолда ёзилиш ҳолатлари ҳам кўп учрайди. Жумладан, ушбу мисраларда шундай ҳодиса кузатилади.

जब *लिंग* जमुना गांइ गोवर्धन गोकुल गांउ गुसांई।
तब लिंगि श्री भागवत कभा-रस तब लिंगि *कलिजुग* नाँई।
जब *लिंगि* सेवक, सेवाभाव-रस, नंद नंदन सों प्रीति लखाई।
छीतस्वामी गिरिधरन श्री विट्ठल प्रगटे *भक्तनि* कों सुखदाई।⁹

Мазмуни: *Жамнага бориб, Говардхан, Гокулни кўриб, Госаини мадҳ этиб,*

Шунда тушундим Яратган билимларин, янги калюг маъносин.

⁷ Ўша манба, -Б.14.

⁸ वसंत यमदामिल। छीतस्वामी। बीबा प्रेस. – दिल्ली, 2003. -Б.2.

⁹ Ўша манба, -Б.11.

Шунда англадим Олий Ҳақ йўлин, Нанд Нандан кимлигин.

Чхитсвами дейди, Витхал яралгандир бҳактлар бахти учун.

Бу ерда хиндидаги “log” (одамлар) сўзи бражда “**lig**” шаклда, “lagii” (туюлди) сўзи “lagi” шаклда ёки “bhakton ko” (бҳактларга) сўзи “bhaktini” шаклида берилганининг гувоҳи бўламиз.

Браж юртида, одатда, фарзанд туғилган хонадонда барча хурсандчилик қилади, барчага совғалар улашилади, табрик учун келганлар ҳам совғалар билан келади, шу анъаналарни Нанддас ўз шеъриятида куйлайди:

*बिज की नारी सेब मिली अई आजु बधाई री माइ,
सूदर नन्द महरी के मंदिर प्रगतयो पुत्र सकल सुखदई
जो जाके मन हती कामना सो दीनी नंदराय
“नंददास” कुं दई कृपा करि अपने लला की बलाय¹⁰*

Мазмуни: **Бражнинг барча аёллари йиғилиб келди бугун табрик учун,**

*Гўзал Нанд туғилди бағишлаб барчага бахт.
Берар кўнгил истагин ўша Нандрай,
“Нанддас” дуо қил боланинг бахти учун*

Нанддаснинг ушбу шеърида ҳам браж ва хинди тилларидаги ўзига хос фарқланишлар, маъно ўзгармаган ҳолда сўздаги шакл ўзгаришларини кузатиш мумкин. Масалан, браж тилидаги *बिज की नारी सेब मिली अई आजु* – *naarii seb milii aii aaju* (аёллар йиғилиб келди бугун) хинди тилида *braj kii sab naarii milii aayii aaj* шаклида ва *कृपा करि लला की बलाय* – *kripaa kari lallaa kii balaay* (дуо қил боланинг бахти учун) хинди тилида *kripaa karo lallaa kii bhalaaii* шаклида қўлланилади.

Малукдас шеъриятида ҳам худди шундай хинди ва браж тилларида сўзлар ёзилишида имловий фарқланишлар кўзга ташланади:

*भुखहिं टूक, प्यासेहिं पानी।
ऐहि भगति हरि के मन माहीं।¹¹*

¹⁰ सारला चौधरी । नंददास । शकुण प्रिंटर्स । – दिल्ली, 2006. –Б.30.

¹¹ बलदेव वंशी। मलूकदास। – दिल्ली, -Б.14.

Мазмуни: Очга нон, чанқаганга сув бериш

Шундай бҳакт худонинг суюклигидир.

Бу ерда шеърнинг биринчи мисрасидаги браж тилидаги “hin” ҳиндидаги “ko” - “ga” кўшимчаси маъносини берган.

Иккинчи қатордаги ҳиндидаги “эйси” (шундай) сўзи “eyhi” шаклда берилган, ҳиндидаги “bhakt” (сўфий) атамаси “bhagati” шаклида берилган.

सही जहन सुतपुत्र ओरंजेब, चलेय सुपंथ **कुरन कितेबा**,
वेद, पुराण मने करवावे, वामन पूजा कर न पावे।
काजी मौलाना करे बरई, हिन्दु को **जजिया लगवई**¹².

Мазмуни: Шаҳаншоҳ Аврангзеб *Қуръон китоби* йўлини танлаб,
Веда, пуранларни четга сурди, браҳман ибодатин ман қилди.

Қози муллаларни қўлаб, ҳиндуларга *жузия солди*.

Мазкур шеърда берилган “*Kuran kiteba*” (*Қуръон китоби*) ҳиндида “*Kuran ki kitab*” деб айтилади, иккинчи мисрадаги “*jajiyaa lagvai*” (*жузия солди*) ҳиндида “*jajiyaa lagvaai*” шаклида ёзилади. Шу тарзда браж шеърятидан бу каби мисоллардан кўплаб келтириш мумкин. Қуйида турли шеърларда учраган шу тарздаги мисоллар келтириб ўтилади:

Браж тилида “बिज” – “bij” (Браж юрти) ҳинди тилида “braj”, “विस्वास” - “visvaas” (ишонч) сўзи ҳиндида “vishvaas” шаклида, бражда कष्ट निवारक – “kasht nivarak” (азоб берувчи) сўз бирикмаси ҳиндида “kasht denevala” шаклида, бражда келтирилган भक्तनि को सुखदाई – “bhaktani ko(n) sukhdaai” (бҳактларига берди бахту саодат) ҳиндида “bhakton ko sukh diyaa” шаклида қўлланилади, браждаги पहिरत - “pahirat” (кийдирди) ҳиндида “pehnaaya”, бражда берилган नाहीं गाहे, नाहीं पाहीं – “naahii(n) gaah(e), naahii(n) paahii(n)” (йиғмас бойлик яланг оёк), “nahiin jamate, nahiin rehente”, браж тилидаги अगे गांइ पाछे गांइ, इत गांइ, उत गांइ – “age(n) gaai, paache gaai, it gaai, ut gaai” (олдинда сигир, орқада сигир, бу ерда сигир, у ерда сигир) ҳиндида “aage gay, peeche gay, idhar gay, udhar gay” шаклида берилади.

¹² Ўша манба, -Б.11.

Шу тарзда ушбу кичик бир мақола орқали ўрта асрларда ривожланган ва бутун шимолий Ҳиндистон худудида адабий тил бўлган браж тилида яратилган жуда катта адабий мерос бугунги ҳинди тилидан асосан қайси жиҳатлари билан фақланиши масаласига бҳақт шоирлар шеърятни мисолида ойдинлик киритишга ҳаракат қилдик ва ушбу шеърятни ўзбек тилига таржима қилишда дуч келиш мумкин бўлган ҳолатларга мисоллар келтириб ўтдик. Шу орқали ўрта аср браж тили ва бугунги ҳинди тили ўртасидаги фарқланиш масаласига қисман бўлсада ўз мулоҳазаларимизни билдириб ўтдик. Албатта, бу масалада лингвистик йўналишда, бадий тил масалалари ва лексикология йўналишларида жуда яхши илмий тадқиқот ишларини олиб бориш мумкин ва бу муаммонинг тўлиқроқ ечимини келажак авлод ўз изланишларида яна ҳам чуқурроқ ўрганишига умид қилиб қоламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ходжаева Т.А., Муҳибова У.У. Ҳиндистон адабиёти. Тошкент, 2020.
2. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. *Asian journal of multidimensional research*, 10(4), 534-543.
3. हरगुलाल । कृष्णदास । – दिल्ली, 2001.
4. हरगुलाल । गोवीनदस्वामी । – दिल्ली, 2003.
5. सारला चौधरी । नंददास । शकुण प्रिंटेर्स । – दिल्ली, 2006.
6. बलदेव वंशी । मलूकदास । – दिल्ली, 2006.
7. वसंत यमदामिल । छीतस्वामी । बीबा प्रेस. – दिल्ली, 2003